

Danuta Baraniewicz

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Postrzeganie osób z niepełnosprawnością przez studentki pedagogiki społeczno-opiekuńczej z pedagogiką szkolną

Życie człowieka opiera się na aktywnej interakcji z ludźmi. Ważne funkcje w regulacji stosunków człowieka z otoczeniem pełni prawidłowe spostrzeganie innych. Wiedza o ludziach i sposób ich postrzegania stanowi podstawę naszych oczekiwań, pozwala przewidzieć określone zachowania. W postrzeganiu innych ludzi nie można pominąć stereotypów i uprzedzeń, które towarzyszą temu procesowi. Osoby z niepełnosprawnością pozostają grupą, której stygmatyzacja społeczna dotyczy w sposób szczególny, dlatego postrzeganie tej grupy uczyniono tematem głównym prezentowanego artykułu. Ma on charakter empiryczny, prezentuje zmiany w postrzeganiu osób z niepełnosprawnością przez studentki pedagogiki społeczno-opiekuńczej z pedagogiką szkolną.

Słowa kluczowe: postrzeganie, postrzeganie osób z niepełnosprawnością, zmiany w postrzeganiu osób z niepełnosprawnością, studentki

Perception of people with disabilities by students of social pedagogy with educational care with school pedagogy

The life of a human is based on an active interaction with other people. The right perception of other people plays a vital role in the regulation of the person's relations with the environment. Understanding other people and the way they are perceived is the foundation of the expectations and allows to predict their specific behaviours. Stereotypes and prejudices accompanying the process of perceiving other people cannot be omitted. Persons with disabilities remain the group of people being especially affected by social stigmatization and therefore the perception of this group of people became a subject of the present article. The work has an empirical character. It presents changes in the perception of people with disabilities by students social pedagogy and educational care with school pedagogy.

Keywords: perception, perception of people with disabilities, changes in perception of people with disabilities, students

Wprowadzenie

Życie człowieka, jego rozwój i działanie przebiega zawsze w ścisłej interakcji z innymi ludźmi. Pierwszym środowiskiem społecznym pozostaje najbliższa rodzina, potem kontakty sukcesywnie rozszerzają się na coraz większą i bardziej zróżnicowaną grupę osób. Wiedza o innych ludziach „ma szczególnie ważne znaczenie dla regulacji stosunków człowieka ze światem, a więc jego aktywności”. „Spójny obraz drugiego człowieka jest (...) potrzebny: wiąże się z nim określone oczekiwania wobec tego człowieka, pozwalające przewidywać jego zachowania” [Skarżyńska 1981, s. 23]. Skąd zatem czerpać informacje o innych ludziach? K. Skarżyńska [1981, s. 19] wskazuje na dwa podstawowe źródła wiedzy:

- 1) „bezpośrednią obserwację właściwości i zachowań innych ludzi,
- 2) komunikaty otrzymywane za pomocą różnych środków przekazu (komunikaty osób trzecich lub środków masowego przekazu)”.

Proces postrzegania, określane również jako spostrzeganie interpersonalne, najczęściej bywa wyjaśniany jako „proces poznawania innych ludzi. Można w nim wyodrębnić trzy komponenty: atrybucję (przypisywanie doraźnych i trwałych właściwości), przypisywanie oczekiwań i wywoływanie emocji. (...). Te trzy komponenty spostrzegania ludzi są wzajemnie ze sobą powiązane” [Skarżyńska 1981, s. 7]. Sposób percepcji innych osób przebiega według określonych zasad. „Jednym z najbardziej rozpowszechnionych sposobów kategoryzowania ludzi jest podział świata na dwie grupy: grupę „moją” i grupę „obcą”. (...) Faworyzowanie grupy własnej oznacza skłonność do uznawania tej grupy za „lepszą” pod wszelkimi względami i do przyznawania jej różnych dóbr” [Aronson 1999, s. 180–181]. Na spostrzeganie interpersonalne wpływa również:

- „obiekt percepcji – jego cechy zewnętrzne, zachowania stany psychiczne, poglądy, trwałe właściwości, role społeczne i zawodowe, zadania, jakie realizuje;
- podmiot sytuacji – jego właściwości psychiczne, doraźne stany psychiczne, doświadczenie i pełnione role społeczne, zadania, które aktualnie realizuje;
- relacje między obiektem percepcji a osobą spostrzegającą;
- inne, istotne dla podmiotu, osobowe i nieosobowe elementy sytuacji;
- relacje obiektu spostrzegania z wyróżnionymi, istotnymi dla podmiotu elementami sytuacji” [Skarżyńska 1981, s. 107–108].

Powstające w bezpośrednim lub pośrednim kontakcie spostrzeżenia na temat innych osób, obserwujący próbuje ułożyć, uporządkować. W zależności od bezpośrednich doświadczeń lub nabytej wiedzy, budzą one pozytywne lub negatywne emocje postrzegającego wobec poznawanego człowieka, determinując tym samym chęć/lub niechęć do wzajemnych spotkań.

W postrzeganiu interpersonalnym nie można pominąć stereotypów i uprzedzeń, które towarzyszą temu procesowi. Termin „stereotyp” doczekał się wielu definicji, lecz jego najbardziej powszechne rozumienie „to nadmierne uogólnienie, czyli przypisanie określonych, identycznych cech wszystkim osobom należącym do danej grupy, bez uwzględnienia istniejących różnic między nimi” [Wojciszke, Doliński 2008, s. 427]. Uprzedzenie zaś to negatywna postawa wobec określonej grupy społecznej i wszystkich osób, które są postrzegane jako jej członkowie [Wojciszke, Doliński 2008]. Grupą społeczną, która niestety nadal generuje stereotypy i uprzedzenia, jest grupa osób z niepełnosprawnością, gdyż „upośledzenie” rozumiane jest przede wszystkim jako zespół konsekwencji o charakterze społecznym wyrażających się nierównościowym, gorszym w stosunku do innych członków tej zbiorowości, statusem i traktowaniem” [Błęszyńska 2001, s. 83–84]. „Stygmatyzacja społeczna” [Giryński 1993, s. 211] osób z niepełnosprawnością intelektualną pozostaje zagadnieniem szczególnym, gdyż wokół tej grupy ludzi narosło wyjątkowo dużo stereotypów i uprzedzeń, a stan taki nie pozostaje obojętny dla obecnego „ich spostrzegania przez osoby pełnosprawne umysłowo” [Giryński 1993, s. 211].

Aktualność tematu postrzegania osób z niepełnosprawnością potwierdzają liczne publikacje m.in. autorstwa A. Giryńskiego [1993], H. Żuraw [1998], K. Błęszyńskiej [2001], A. Soroki-Fedorczuk [2007]. I Chrzanowska [2015] dokonuje skrupulatnego przeglądu badań dotyczącego postaw społecznych wobec niepełnosprawności i osób z niepełnosprawnością. Wśród określeń używanych przez społeczeństwo, wobec osób z niepełnosprawnością, wymienia: „biorca, osoba słaba, uzależniona od innych, wymagająca pomocy, niewiele dająca w zamian, pozbawiona cech sukcesu, powodzenia, osiągnięć, twórczości, wartościowych relacji społecznych [Chrzanowska 2015, s. 97]. Powołując się na badania Ośrodka Badania Opinii Publicznej z 2002 roku dotyczące społecznej percepcji niepełnosprawności i osób niepełnosprawnych w Polsce, autorka przytacza najczęściej wybierane terminy: „niepełnosprawny – 49%, w dalszej kolejności inwalida – 16%, kaleka – 13%, ale także: sprawny inaczej – 10%, człowiek nieszczęśliwy – 4%, biedak, nieborak – 3%” [Chrzanowska 2015, s. 97–98]. Próbą ukazania ewaluacji pojęć wobec niepełnosprawności oraz osób z niepełnosprawnością są modele niepełnosprawności. W modelu medycznym, niepełnosprawność to bezpośrednia konsekwencja choroby lub uszkodzenia [Barnes, Mercer 2008]. W modelu społecznym „przyczyn niepełnosprawności nie szuka się w jednostce, wskazuje się na ograniczające środowisko i bariery społeczne, ekonomiczne i fizyczne. Nie postrzega się niepełnosprawności jako zjawiska kategoryzującego ludzi, ale jako uniwersalne ludzkie doświadczenie” [Szluz 2007, s. 327].

Z uwagi na aktualność i rangę opisywanych zagadnień, temat postrzegania osób z niepełnosprawnością stał się tematem prezentowanego artykułu.

Jednym ze sposobów zarówno poznania osób z niepełnosprawnością, jak i zmian w ich stereotypowym postrzeganiu jest wiedza. Studenci pedagogiki Uniwersytetu im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, którzy wybrali specjalność: Pedagogika społeczno-opiekuńcza z pedagogiką szkolną, mają możliwość teoretycznego poznania osób z niepełnosprawnością dzięki wykładom z pedagogiki specjalnej. Przedmiot Elementy pedagogiki specjalnej jest przewidziany w planie studiów jako przedmiot obowiązkowy w semestrze V (zimowym), czyli na III roku studiów licencjackich. W przypadku studentów studiów stacjonarnych jest to 15 godzin wykładów, w przypadku studentów studiów niestacjonarnych 10 godzin wykładów (dane dotyczące roku akademickiego 2016/2017).

Założenia metodologiczne

Celem badań własnych było zaobserwowanie zmian w sposobie postrzegania przez studentki osób z niepełnosprawnością. Główny problem badawczy sformułowano w postaci pytania: Czy pojawiły się pozytywne zmiany w sposobie postrzegania osób z niepełnosprawnością przez studentki, które ukończyły wykłady z przedmiotu Elementy pedagogiki specjalnej? Postawiono dwa pytania szczegółowe: Jak studentki postrzegały osoby z niepełnosprawnością przed rozpoczęciem zajęć z przedmiotu Elementy pedagogiki specjalnej?, Jak studentki postrzegają osoby z niepełnosprawnością po zakończeniu zajęć z przedmiotu Elementy pedagogiki specjalnej?

Gromadząc materiał empiryczny zastosowano metodę eksperymentu pedagogicznego, wykorzystując technikę jednej grupy [Łobocki 2000]. Eksperyment trwał jeden semestr (zimowy) roku akademickiego, czyli cztery miesiące i ściśle związany był z realizacją 15 godzin obowiązkowych wykładów z przedmiotu Elementy pedagogiki specjalnej. Na pierwszym spotkaniu w ramach wykładu poproszono studentki o zdefiniowanie/opisanie (w formie pisemnej) osoby z niepełnosprawnością. Później, zgodnie z planem studiów, realizowano wykład. Wprowadzeniem był rodzinny obraz niepełnosprawności, a następnie zgodnie z tradycyjnymi działaniami pedagogiki specjalnej zaprezentowano wybrane zagadnienia z zakresu: pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną (oligofrenopedagogiki), pedagogiki osób z dysfunkcją narządu słuchu (surdopedagogiki), pedagogiki osób z dysfunkcją narządu wzroku (tyflop pedagogiki), pedagogiki osób przewlekle chorych i z dysfunkcją narządu ruchu (pedagogiki terapeutycznej) oraz pedagogiki resocjalizacyjnej (zagadnienie przygotowywane przez studentów w formie recenzji artykułów). Oprócz tradycyjnego wykładu, zaprezentowane zostały materiały filmowe dotyczące omawianych treści. Aranżowano

również dyskusje, podczas których słuchaczki dzieliły się swoimi refleksjami oraz zadawały pytania odnoszące się do omawianej problematyki. Po zrealizowaniu zajęć, ponownie poproszono studentki o zdefiniowanie/opisanie osoby z niepełnosprawnością. Respondentki umieszczały *nową* definicję/opis na odwrocie swojej kartki ze *starą* definicją/opisem z pierwszych zajęć – takie rozwiązanie umożliwiło porównanie.

Badania miały charakter anonimowy, przeprowadzono je wśród 25 studentek, czyli wszystkich studiujących w trybie stacjonarnym, na III roku studiów licencjackich: kierunek: pedagogika, specjalność: pedagogika społeczno-opiekuńcza z pedagogiką szkolną.

Pierwszej, selekcyjnej analizy dokonano, czytając wszystkie zestawy definicji/opisów. Do dalszej, szczegółowej analizy (w ramach analizy jakościowej) wybrano zestawy pełne, czyli zawierające dwie definicje/opisy (*starą* i *nową*). Kolejnym kryterium, był wybór takich zestawów, w których definicja *nowa* różniła się od definicji *starej*. Na podstawie analizy treści wyłoniono kategorie dotyczące: pozytywnych cech przypisywanym osobom z niepełnosprawnością, w tym wyjątkowości (kategoria 1), dostrzegania możliwości rozwoju i funkcjonowania osób z niepełnosprawnością w społeczeństwie (kategoria 2), cech wspólnych (a nie swoistych) dla wszystkich ludzi (kategoria 3).

Wyniki badań

Celem badań własnych było zaobserwowanie zmian w sposobie postrzegania przez studentki osób z niepełnosprawnością intelektualną. Pomimo niewielkiej liczby badanych studentek (grupa wykładowa objęta badaniem liczyła 25 osób), zgromadzono ciekawy materiał badawczy. Wybrany (wg podanych wcześniej kryteriów) materiał, umieszczono w niezmienionej formie w tekście, z kilku powodów. Każda definicja/opis jest inna. Przytoczenie definicji *starej* (sformułowanej przed rozpoczęciem zajęć z zakresu pedagogiki specjalnej) i *nowej* (sformułowanej po zakończeniu zajęć z zakresu pedagogiki specjalnej) umożliwia dokładną analizę – odnalezienie wątków wspólnych i wątków nowych, świadczących o pozytywnych zmianach w postrzeganiu interpersonalnym osób z niepełnosprawnością.

Osoba z niepełnosprawnością – osoba, która ma w jakiś sposób ograniczoną sprawność fizyczną w określonym stopniu.

Osoba z niepełnosprawnością – osoba, która ma ograniczoną sprawność fizyczną i intelektualną w określonym stopniu i potrzebuje więcej czasu na swój rozwój intelektualny.

W definicji pierwszej określenie *niepełnosprawność* utożsamiane jest tylko z niepełnosprawnością ruchową. Po zakończeniu zajęć definicja została poszerzona o jeden rodzaj niepełnosprawności – niepełnosprawność intelektualną. Pojawiła się ważna informacja na temat rozwoju osoby z niepełnosprawnością (kategoria 2).

Osoba z niepełnosprawnością – to osoba niesprawna w pełni mająca pewne zaburzenia zarówno w sferze fizycznej jak i psychicznej lub obie te sfery są zaburzone. Wymaga szczególnej opieki ze strony innych i często nie jest w stanie wykonywać pewnych czynności, które na co dzień osoba w pełni sprawna wykonuje bez problemu.

Osoba z niepełnosprawnością – to taka osoba, która ma obniżone sprawności funkcji fizycznych, psychicznych lub umysłowych. Może natomiast funkcjonować w społeczeństwie tak, jak osoba, która nie posiada obniżonej sprawności.

Definicja pierwsza podkreśla deficyty osoby z niepełnosprawnością, niemożność wykonywania typowych czynności oraz konieczność opieki ze strony innych. Definicja druga również podkreśla deficyty w zakresie sprawności, lecz zakłada możliwość bardzo dobrego (na poziomie osób pełnosprawnych) funkcjonowania w społeczeństwie (kategoria 2).

Osoba z niepełnosprawnością – osoba, która posiada jakiś deficyt rozwojowy, bądź umysłowy w mniejszym bądź większym stopniu. W konsekwencji tego wymaga specjalistycznej opieki pod nadzorem lekarza specjalisty.

Osoba z niepełnosprawnością – niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, która nie pozwala na prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie, a jednocześnie nie wyklucza ich z bycia normalną osobą.

Definicja pierwsza ma charakter medycznego modelu niepełnosprawności, koncentruje się na deficytach i konieczności specjalistycznej opieki. Definicja druga jest podobna, jednak pojawia się informacja, iż niepełnosprawność nie wyklucza osoby z niepełnosprawnością z bycia „osobą normalną” (kategoria 3).

Osoba z niepełnosprawnością – jest to osoba, która nie jest w stanie prawidłowo funkcjonować w życiu, może mieć różne deficyty, zaburzenia, które utrudniają jej w jakiejś części lub całkowicie uczestnictwo w życiu/społeczeństwie.

Są to osoby, które nie do końca mogą funkcjonować jak osoby w pełni sprawne ruchowo i umysłowo. Jednak w zależności od stopnia zaburzenia osoby te mają problemy życiowe, jednak osoby w pełni zdrowe również napotykać trudności w życiu i też potrzebują pomocy specjalistów.

Zarówno definicja pierwsza, jak i druga uwypuklają zaburzenia uniemożliwiające osobom z niepełnosprawnością pełne uczestnictwo w życiu społecznym. W definicji drugiej (podobnie jak we wcześniej analizowanych) podkreślono podobieństwa pomiędzy osobami pełnosprawnymi a osobami z niepełnosprawno-

ścią; wszyscy ludzie spotykają trudności i wszyscy ludzie potrzebują pomocy innych (kategoria 3).

Osoba niepełnosprawna to osoba, która ma pewne trudności psychiczne, intelektualne, fizyczne, które ograniczają ją w codziennym życiu, często jest wykluczona przez społeczeństwo.

Osoba niepełnosprawna to osoba, która ma trudności jak osoba pełnosprawna, tylko spostrzegana i oceniana jest ze względu na swoją udowodnioną niepełnosprawność. Różni się od innych, ale te różnice sprawiają, że jest wyjątkową osobą jak każdy z nas.

W pierwszej definicji pojawiają się wątki dotyczące trudności, ograniczeń oraz wykluczenia. W definicji drugiej dokonano porównania problemów osób z niepełnosprawnością i osób pełnosprawnych. Zwrócono uwagę na kwestię jednostronnego spostrzegania i oceniania osób z niepełnosprawnością oraz na istniejące różnice między ludźmi, z zastrzeżeniem, że właśnie różnice decydują o naszej wyjątkowości (kategoria 1).

Osoba niepełnosprawna – to osoba, która ma trudności z funkcjonowaniem w społeczeństwie, czasami jest wykluczana ze społeczeństwa, ma problemy z realizacją ról społecznych.

Osoba niepełnosprawna – to osoba, która ma problemy tak jak osoba pełnosprawna, tylko że jest oceniana przez pryzmat stereotypu osoby niepełnosprawnej. To osoba, która ma braki, lecz braki posiada każdy człowiek nawet pełnosprawny. Różni się od innych, ale te różnice sprawiają, że jest jedyna w swoim rodzaju.

Definicje zbliżone do analizowanych wcześniej. W definicji pierwszej (oprócz wykluczenia), podkreślono trudności w realizacji ról społecznych przez osoby z niepełnosprawnością. W definicji drugiej, braki i różnice (podobnie jak w definicjach wcześniejszych) stanowią o niepowtarzalności osoby z niepełnosprawnością (kategoria 1,3).

Osoba z niepełnosprawnością to taka, która nie jest w stanie w pełni sama funkcjonować, potrzebuje pomocy. Są różne rodzaje niepełnosprawności.

Osoba niepełnosprawna – osoba, która ma problemy tak jak osoba pełnosprawna tylko, że jest oceniana przez pryzmat swojej choroby. Osoba ta ma braki, lecz braki ma również osoba pełnosprawna. Ma różnice, różni się od innych, ale to sprawia, że jest wyjątkowy.

Definicja pierwsza koncentruje się na utrudnionym, samodzielnym funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością i konieczności udzielania im pomocy. W definicji drugiej, pojawiają się, (po raz kolejny) wątki dotyczące: oceniania osób z niepełnosprawnością przez pryzmat choroby, podobieństw osób z niepełnosprawnością i osób pełnosprawnych oraz określania różnic jako podstawy wyjątkowości (kategoria 1,3).

Osoba z niepełnosprawnością – ktoś, kto wskutek chorób, wad wrodzonych bądź wypadku ma upośledzone zmysły lub umysł, co utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia mu funkcjonowanie w społeczeństwie.

Osoba z niepełnosprawnością – osoba, która wskutek chorób, wad wrodzonych bądź wypadku ma upośledzone zmysły lub umysł (j.w.). Jednak przy odpowiedniej terapii oraz wsparciu otoczenia może brać udział w życiu społecznym.

Początek porównywanych definicji/opisów (oprócz zamiany słowa *ktoś* na *osoba*) jest taki sam. Jednak w definicji pierwszej dodatkowo podkreślono trudności w funkcjonowaniu społecznym, w definicji drugiej zaś pojawia się perspektywa udziału osób z niepełnosprawnością w życiu społecznym pod warunkiem ich odpowiedniego wsparcia (kategoria 2).

Refleksje końcowe

W definicjach/opisach z początku zajęć w ramach przedmiotu Elementy pedagogiki specjalnej, osoby z niepełnosprawnością postrzegane były przez studentki, przez pryzmat deficytów i ograniczeń, zależności, konieczności korzystania z pomocy innych. Taki sposób postrzegania określany jest mianem „indywidualnego modelu niepełnosprawności” [Kantyka 2002, s. 25] i niewątpliwie wpisuje się w przywoływany wcześniej, medyczny model niepełnosprawności. Na podkreślenie zasługuje fakt, że postrzeganie to nie jest obrazem statycznym. Po zajęciach z zakresu pedagogiki specjalnej, wypowiedzi respondentek zmieniły się w sposób pozytywny. W definicjach/opisach podkreślano podobieństwa pomiędzy osobami z niepełnosprawnością a osobami pełnosprawnymi (kategoria 3), a różnice określano jako cechę korzystną świadczącą o wyjątkowości (kategoria 1). Dostrzegano u osób z niepełnosprawnością, możliwości rozwoju i funkcjonowania w życiu społecznym (kategoria 2). W odpowiedzi na główny problem badawczy, stwierdzić należy, iż pojawiły się pozytywne zmiany w sposobie postrzegania osób z niepełnosprawnością przez studentki, które ukończyły wykłady z przedmiotu Elementy pedagogiki specjalnej.

Zmiany w postrzeganiu osób z niepełnosprawnością są trudne; ewolucja medycznego modelu niepełnosprawności w stronę modelu społecznego wymaga czasu. Co mogłoby zoptymalizować ten proces? W dobie wszechobecnej techniki, szczególnie w odniesieniu do grupy osób młodych, „naturalnym partnerem w dorastaniu do (...) świadomości środowiska osób niepełnosprawnych mogłyby zostać media, które jednak są ciągle mało wrażliwe na uczciwe, bez sensacji pokazywanie niepełnosprawności” [Pięta 2002, s. 229]. Nie sposób również pominąć jednego z podstawowych sposobów umożliwiającego poznanie, czyli bezpośred-

niego kontaktu [Błęszyńska 2001]. Jednak „utopią (...) wydaje się założenie, iż samo włączenie osób z niepełnosprawnością w główny nurt życia społecznego jest warunkiem wystarczającym do zmiany sposobu ich postrzegania [Błęszyńska 1997, s. 426–427].

Grupa osób, którą objęto badaniami, jest grupą szczególną. Są to młode osoby, które finalizują edukację na poziomie studiów licencjackich. Wobec takiej grupy wymagania społeczne są duże; od jej członków oczekuje się dojrzałości i odpowiedzialności. Przejawiać się ona powinna również w postrzeganiu innych ludzi. W dobie edukacji inkluzyjnej, szczególne wymagania pojawiają się również w związku z podjęciem pracy zawodowej. Uzyskane w toku studiów kwalifikacje oraz uprawnienia zawodowe umożliwiają badanym studentkom – absolwentkom pedagogiki społeczno-opiekuńczej z pedagogiką szkolną, pracę w charakterze: nauczyciela doradcy metodycznego, nauczyciela konsultanta, nauczyciela specjalisty terapii pedagogicznej, nauczyciela w placówkach pozaszkolnych, pedagoga szkolnego, wychowawcy w placówkach oświatowych, wychowawczych i opiekuńczych [http://www.inow.up.krakow.pl/wp-content/uploads/2015/04/I-psozpsz_pzipu-stacjonarne, dostęp 25.05.2017]. W dobie edukacji inkluzyjnej, istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że wśród dzieci i młodzieży, z którymi absolwentki będą pracować zawodowo, znajdą się również osoby z niepełnosprawnością.

Pilnym zadaniem uczelni wyższych, przygotowujących studentów do pracy z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi, pozostaje zatem organizowanie obowiązkowych zajęć z zakresu pedagogiki specjalnej. Wiedza jest jednym z podstawowych warunków optymalnej percepcji interpersonalnej, a „optymalna percepcja to taka, która prowadzi do społecznie pożądanego zachowań wobec innych ludzi” [Skarżyńska 1981, s. 299].

Bibliografia

- Aronson E. (1999), *Człowiek istota społeczna*, PWN, Warszawa.
- Barnes C., Mercer G. (2008), *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Błęszyńska K. (1997), *Społeczna percepcja osób niepełnosprawnych*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 5, s. 420–427.
- Błęszyńska K. (2001), *Niepełnosprawność a struktura identyfikacji społecznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Brzezińska A. I., Appelt K., Żółkowska B. (2008), *Psychologia rozwoju człowieka* [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, J. Strelau, D. Doliński (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Chrzanowska I. (2015), *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.

- Giryński A. (1993), *Wybrane aspekty funkcjonowania interpersonalnego osób niepełnosprawnych umysłowo*, „Szkoła Specjalna”, nr 5, s. 209–215.
- http://www.inow.up.krakow.pl/wp-content/uploads/2015/04/I-psozpsz_pzipu-stacjonarne [dostęp: 25.05.2017].
- Kantyka S. (2002), *Podmiotowość osób niepełnosprawnych – idea niezależnego życia* [w:] *Postawy wobec niepełnosprawności*, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Łobocki M. (2000), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Pięta A. (2002), *Rola mediów w kształtowaniu postaw wobec niepełnosprawności* [w:] *Postawy wobec niepełnosprawności*, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Skarżyńska K. (1981), *Spostrzeganie ludzi*, PWN, Warszawa.
- Soroka–Fedorczyk A. (2007), *Osoby niepełnosprawne w opiniach dzieci*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Szluz B. (2007), *Osoby niepełnosprawne w Unii Europejskiej – sytuacja i perspektywy*, „Seminare – Poszukiwanie Naukowe”, nr 24, s. 325–337.
- Wojciszke B., Doliński D. (2008), *Psychologia społeczna* [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, J. Strelau, D. Doliński (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Żuraw H. (1998), *Obraz osób upośledzonych umysłowo w opiniach ludzi pełnosprawnych*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 4, s. 346–352.